

Василевич Юлія Валеріївна (1980 р.н.). Закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного університету в 2002 р. Аспірантка кафедри історії давньої та нової історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Тема кандидатської дисертації: *Архієпископ Гавриїл Розанов – історик, філософ, релігійний діяч*”.

Одеський кафедральний Преображенський собор за часів преосвященного Гавриїла Розанова

Стаття присвячена ролі архієпископа Херсонського і Таврійського Гавриїла Розанова у добудові та оздобленні Одеського кафедрального Преображенського собору.

The article deals with Gavryil Rosanov – Kherson and Tavriisk archbishop, and his role in the questions of reconstruction of the Odessa Transfiguration Cathedral.

Період з середини до кінця XIX ст. увійшов в історію Херсонської єпархії, а особливо Одеси, як період нових культурних здобутків. Він відзначився активною роботою по спорудженню та відновленню церков, соборів, монастирів. Це був час поділу великої за розміром Катеринославської єпархії та прибуття на архієрейську кафедру преосвященного Гавриїла Розанова. Значний внесок архієпископа в духовне життя єпархії не можна залишати без уваги, адже воно є невід'ємною частиною історії нашого краю. У цій статті автор робить спробу представити Гавриїла не тільки досвідченим духовним наставником, а й людиною, якій не байдужа доля храмів божих. Саме на прикладі Одеського кафедрального Преображенського собору автор прагне показати, яким дбайливим пастирем був архієпископ, з якою відповідальністю він підходив до реалізації поставлених цілей, як вправно він міг заохотити, організувати роботи.

Торкаючись досліджень з цієї проблеми, слід відмітити, що Одеський собор досить відомий у науковій літературі, про нього писали, головним чином, очевидці подій, тому інформацію, вміщену в ній, без сумніву можна вважати цілком достовірним джерелом. Це праці протоієреїв С.Серафімова, Л.Лебединцева, В.Флоровського, соборного священика С.Петровського [1]. Головна мета даної статті – з сучасних позицій показати роль преосвященного Гавриїла Розанова, архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського у долі кафедрального Преображенського собору, зокрема, щодо оновлення внутрішнього і зовнішнього вигляду храму.

Поділ у 1837 р. Катеринославської і заснування Херсонської й Таврійської єпархій започаткували новий період Одеського собору. З цього часу він стає кафедральним, клопоти по його облаштуванню переходять від цивільних властей до керівництва єпархії. За словами протоіє-

рея Арсенія Лебединцева, “собор стає головним храмом єпархії” [2].

Перший із архіпастирів Херсонських, преосвященний Гавриїл виявив неабияку старанність до покращання стану, в якому перебував собор. З прибуттям владики до Одеси Преображенський храм набуває нових, до того не відомих функцій: в ньому почали проходити урочисті архієрейські служби, які приваблювали значну кількість віруючих, відбувалися посвяти кандидатів на різні духовні посади, увійшли в практику церковні обряди, властиві лише архієрейським кафедрам, наприклад, чин православ'я, омивання ніг тощо. Собор став найкращим місцем для зустрічей високопоставлених осіб, предметом уваги та зацікавленості з боку іновірців, котрі уявляли російське православ'я в основному через призму богослужіння та устрій храмів.

Всупереч думці церковного духовенства, яке вважало будівлю чудово прикрашеною ззовні і зсередини, преосвященний Гавриїл вказував на її істотні недоліки. Взимку в ній було холодно і незручно для проведення урочистих служб, а влітку споруда не вміщувала всіх прихожан, особливо у святкові дні, коли відбувалися паради військ. До того ж у соборі не вистачало деяких речей, навіть зображень святих, необхідних для архієрейських богослужінь [3]. Таким чином, з перших днів перебування архіпастиря Гавриїла в Одесі однією з основних проблем, що вимагала вирішення, були ремонт та можливе розширення і оснащення собору, яке відповідало б його новому значенню.

У 1838 та 1839 рр. преосвященний був зайнятий поповненням соборної ризниці. Перш за все архіпастир зажадав від кафедрального протоієрея П.Казарського відомостей про наявність у соборі срібного лому та парчевих залишків. Були відшукані 16 фунтів і 6 золотників лому і парча. До цього всього преосвященний додав власних 7 фунтів і 60 золотників срібла і розпорядився замовити одеським майстрам необхідні для архієрейського богослужіння митру, трикирії, лампаду для свічок, жезл, блюдо з умивальницею і кадило. Але у зв'язку з тим, що умови місцевих майстрів не відповідали можливостям замовників і були “незадовільними і невігідними”, було вирішено через своїх людей замовити потрібні речі у Москві. 25 лютого 1838 р. економ архієрейського дому ієромонах Антоній і соборний диякон Фока Левицький, отримавши все срібло, 1200 руб. на проїзд і витрати, відбули

до столиці. За час їх відсутності архієпископ Гавриїл зайнявся забезпеченням кафедри новим одягом, і вже в лютому кафедральний протоієрей одержав розпорядження “замовити вишиті скрижалі по малиновому оксамиту для архієрейської мантії. А майстрині, яка буде виконувати замовлення, видати на матеріал частину коштів, якщо виникне потреба” [4]. В травні владики порушив клопотання перед Св. Синодом про звільнення Одеського собору від внесків свічкових сум для придбання речей, необхідних для архієрейського богослужіння. Синод задовольнив прохання і постановив використати на ризницю прибуток від продажу свічок за 1838-1840 рр.

Наступним кроком преосвященного була пропозиція, направлена консисторії у листопаді 1838 р.: “Наказати кафедральному протоієрею з братією та старостою видати розпорядження про влаштування для собору святкової ризниці, бо у свята та торжества священнослужителям немає в що одягтись належним чином” [5]. Майже рік минув після указу Св. Синоду про використання свічкових коштів, і на серпень 1839 р. за місячним звітом собор мав у розпорядженні 5600 руб. Цього вистачило для замовлення пристойного одягу, що негайно й було зроблено.

Взагалі 1837-1839 рр. можна назвати періодом обдумування важливих починань, обговорення проектів ремонту та розширення собору, пошуку необхідних коштів. Останнє вимагало неабияких зусиль, адже для здійснення задуманого сум, одержаних від продажу свічок, було замало. Доцільно було звернутися до добровільних пожертвувань і, як зауважив протоієрей Лебединцев, нерідко і сам преосвященний Гавриїл брав на себе обов'язки по збору грошей, пропонує своїм духовним чадам та підлеглим так звану “книгу прохань” [6]. Так, у травні 1837 р. священник Сінкевич пред'явив від невідомого вкладника 500 руб. на соборні потреби, на що преосвященний наклав резолюцію: “Невідомому – Господнє благословення, священнику – вдячність, гроші долучити до соборних гаманцевих зборів, використання їх призначити потім” [7].

28 лютого 1841 р. обер-прокурор Синоду граф Протасов повідомив архіпастиря про “Височайше повеління” виділити з доходів Одеси на покращання Преображенського собору 2860 руб. сріблом безповоротно і 1430 руб. позичкою. А через рік, з початком робіт, виникає побоювання, що через нестачу коштів тепла церква не буде завершена, у зв'язку з чим граф

М.С.Воронцов запропонував преосвященному Гавриїлу в разі необхідності використати, окрім асигнованої від міста суми, і ті 10000 руб., що передбачалися на будівництво церкви на Пересипу, щоб, як писав граф, “не чинити перешкод священнодійствам у соборі на майбутній зимовий період... тим більше, що ці 10000 руб. собор може повернути, коли буде зводиться Пересипська церква і коли в них виникне дійсна необхідність” [8]. Та, на щастя, потреба в субсидії відпала. Окрім 4290 руб., що надійшли від міста, в розпорядженні собору були і власні кошти (9870 руб.), чистий залишок від свічкової операції за період з 1838 по 1843 рік (14225 руб.) та 2120 руб., зібраних у 1843 р. священником Гайдабуровим на теплу соборну церкву. До того ж собор мав деякий будматеріал, пожертвований у 1837 р. громадянкою Крамаревою. Шануючи пам'ять свого чоловіка, вона мала намір заснувати церкву на Олександрійській площі, але скоро припинила роботи і за вказівкою преосвященного Гавриїла, який зауважив про недоречність та незаконність будівництва храму поблизу кафедрального собору. Таким чином, на загальну суму в 32500 руб. планувалось проведення всіх робіт з улаштування соборної будівлі.

Кафедральний протоієрей Василь Фроловський зазначав, що “розширення собору проектувалося зробити шляхом з'єднання самого собору із дзвіницею, оточеною широкою галереєю, внаслідок чого собор збільшувався майже у два рази. Розроблені проекти після узгодження їх з місцевим керівництвом у 1841 р. були представлені архієпископом Гавриїлом на розсуд Св. Синоду з приблизним кошторисом витрат і зазначенням загальної суми, необхідної для здійснення задуманого. 29 червня 1841 р. Св. Синод дав дозвіл на будівлю з тим, щоб фасад її відповідав плану, представленому комісією проектів [9].

Предбачалось розпочати з будівництва теплої церкви. Це робилося для того, щоб “не ущемляти богослужіння”. Було вирішено закласти і негайно ввести в дію тільки ту частину церкви, котра буде займати простір приблизно в 11 сажнів між дзвіницею та колонами нині існуючої паперті, а інша частина, близько 9 сажнів, залишиться без змін.

За проектом початок робіт планувався на весну 1842 р. На думку преосвященного та притчу, розпочинати будівництво восени 1841 р. було б недоречно, адже до холодів залишалось мало часу, до того ж “мулярам та іншому робо-

чому люду, зайнятому на численних будовах по всьому місту доводилось сплачувати досить велику ціну”. Тому в зимовий період проводилась активна заготівля будівельних матеріалів.

Весна попри всі сподівання не відзначалася активними будівельними роботами. В цей час велись переговори з підрядчиками. Лише 17 червня 1842 р. причт представив, а архієпископ затвердив укладений з підрядчиком Теребенніковим договір, котрий зобов'язував “по представленому фасаду та плану побудувати теплу церкву; для цієї роботи мати здібних і найкращих мулярів; закінчити кам'яну кладку за період літо-осінь; під стіни, під колони, одним словом, під всі нові будівлі вирити рови такої ширини і глибини, щоб перші не піддавались ніяким руйнуванням; відломити від задньої частини собору стару прибудову; де потрібно, використати залізні зв'язки і т.д. [10].

Великих змін зазнала дзвіниця. Через невідповідність дерев'яного, оббитого залізом шпилью красі основної будівлі вона втрачала свої достоїнства. З цієї причини десь у 1840-1841 рр. було поставлено залізний, міцний, великого розміру шпиль, що міг тепер протистояти бурям. Висота дзвіниці від фундаменту до вершини хреста нараховувала 12 сажнів і 2 аршини.

Через півтора року на розсуд був представлений чорновий варіант храму. Із звітів довідуємося, що “закладена в червні тепла кам'яна церква зведена остаточно і покрита залізом, заґрунтованим під зелену фарбу. У верхніх ярусах, влаштованих при входах у церкву відділах або притворах, як і на хорах, з ними суміжних, підлога вимощена дошками, а верхи, як там, так і під хорами підшиті під штукатурку. Над сходами для освітлення зроблені ліхтарі. Перед входами в церкву вимощені плитами дві площадки, кожна з двома східцями. При самих входах повішені двері, оснащені замками та іншими потрібними для запорів приладами. В усі вікна встановлені рами, які у верхніх півкулях оздоблені склом, а нижні ж венеціанські вікна, крім рам, всі в залізних решітках” [11].

З настанням зими внаслідок повної нестачі коштів роботи припинились. Наступного року вся увага переключилась на влаштування склепінь. На придбання необхідних матеріалів, котрі слугували б для з'єднання частин кружал, на оплату за теслярські та ковальські роботи, за штукатурку склепінь потрібно було понад 5000 руб. Однак через безгрошів'я все обмежилось

тільки ковальськими та теслярськими роботами. Та у 1845 р. у відповідь на клопотання преосвященного Св. Синод звільнив Одеський собор ще на два роки від грошових внесків з свічкової торгівлі. До того ж за наказом від 27 березня 1845 р. для настелення підлоги в прибудовах було придбано 500 білих мармурових плит. А наказ від 5 липня 1846 р. дозволяв будівельному комітету виписати ще 1500 мармурових плит з Італії.

Слід зазначити, що преосвященний Гавриїл переймався не тільки будівельними справами, його також хвилювало питання внутрішнього оздоблення храму, а саме – поновлення настінного живопису. Саме тому владики активно укладали договори з художниками. Ось як зображує остаточний варіант добудови С.Серафимов: “На початку 1848 р. прибудова мала вигляд чотирикутника продовгуватої форми під круглим склепінням, котрий підтримували красиві круглі колони, що йшли симетрично вздовж обох його сторін; стіни і колони оброблені під мармур; склепіння розписане зображеннями із святої історії; верхні напівкруглі вікна прикрашені різнокольоровим склом; в проміжках між колонами, біля середньої стіни, що відділяла собор від нової прибудови, влаштовані бокові вітари; для нагрівання собору поставлено 6 печей, підлога постелена мармуром” [12]. Ця новобудова носила назву “трапезної”, або “трапезної церкви”, і коштувала не менше 36 тис. руб. сріблом.

3 лютого 1848 р. преосвященний Гавриїл освятив правий вітар в ім'я Св. Симона та пра-

ведної Ганни, а лівий грецький – в ім'я преподобних отців – Афанасія Афонського та Сергія Радонезького. Грецьким він називався через те, що до 1868 р. по неділях та у святкові дні богослужіння в ньому проводило грецьке духовенство рідною мовою для емігрантів-греків 1821 р.

Попри всі переваги, представлені вище, оновлення Одеського собору мало й певні недоліки. Можна висловити припущення, що причиною цього була односторонність поставленої мети – збільшити місткість будівлі, а не вдосконалити архітектуру. Так, собор міг вмістити до 6000 чол., однак в архітектурному плані він багато втрачав: порушувалася витонченість, пропорційність, завершеність попередньої споруди собору. Нова частина не гармонувала з головним старим храмом іншої архітектури. Він вимагав капітального ремонту. Відчував це й архієпископ, про що й говорив він у своєму прощальному зверненні до пастви напередодні від'їзду до Твері. Він втішався надією, що його наступник не залишить храму в такому стані. І дійсно, преосвященний Інокентій (Борисов) поспішив закінчити не тільки справу свого попередника, а й зробити більше для благоліпності собору. Але це вже інша сторінка його історії.

Таким чином, Гавриїл Розанов у справі спорудження і оздоблення Одеського кафедрального Преображенського собору виступає як визнаний релігійний діяч, який дбав про утвердження православ'я на Півдні України, поширення духовності серед населення, чому було підпорядковане оновлення цього собору.

Література

1. Серафимов С. Гавриил Розанов, архиепископ Екатеринославский, Херсонский и Таврический // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1863. – Т. 5. – С. 919-953; Лебединцев А. // Одесский Кафедральный Преображенский собор // Прибавление к „Херсонским епархиальным ведомостям” (далі – ХЕВ). – 1860. – № 3 (1 августа). – С. 127-137; № 4 (15 августа). – С. 161-173; Фроловский В. Столетие со дня освящения Одесского Преображенского Кафедрального собора (25 мая 1808 – 1908 г.) // ХЕВ. – 1908. – № 15 (1 августа). – С. 1-28; Петровский С. Одесский Кафедральный Преображенский собор: Историческое описание с приложением 4-х фототипий. – Одесса: Тип. Е.Н. Фесенко, 1894. – 123 с.
2. Лебединцев Арсений. Одесский Кафедральный

- Преображенский собор // Прибавление к ХЕВ. – 1860. – № 4 (15 августа). – С. 167.
3. Петровский С. Указ. соч. – С. 57.
4. Там само.
5. Там само. – С. 58.
6. Лебединцев Арсений. Одесский Кафедральный Преображенский собор // Прибавление к ХЕВ. – 1860. – № 4 (15 августа). – С. 162.
7. Петровский С. Указ. соч. – С. 60.
8. Там само. – С. 61.
9. Фроловский В. Указ. соч. – С. 13.
10. Петровский С. Указ. соч. – С. 62.
11. Там само. – С. 63.
12. Серафимов С. Указ. соч. – С. 935-936.

Надійшла до редколегії 22.09.2003 р.